

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД

УДК 372:37.013.3

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292862>

Уляна Борис, кандидат педагогічних наук,
викладач Коломийського педагогічного фахового коледжу
Івано-Франківської обласної ради

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена проблемі використання інтегрованого підходу в початковій школі. Крізь призму історико-педагогічного досвіду схарактеризовано застосування інтегрованого підходу в початковій природничій освіті. Виокремлено здобутки педагогів Галичини, які у 30-х рр. XX ст. активно здійснювали інтеграцію в початковій освіті. Увиразнено теоретичні напрацювання І. Юцишина, І. Петрів, Д. Петріва, О. Литвина та інших педагогів-науковців, чії методичні рекомендації щодо інтегрованого підходу до вивчення природознавства й досі є актуальними. Проаналізовано навчальні програми та інші освітні документи, які регламентували здійснення інтеграції в початкових та середніх закладах досліджуваного періоду.

Ключові слова: інтеграція; інтегрований підхід; природознавство; початкова природнича освіта; екскурсія; Галичина; НУШ; учні; навчальна програма.

Літ. 14.

Uliana Borys, Ph.D. (Pedagogy), Lecturer,
Kolomyia Pedagogical Professional College of the
Ivano-Frankivsk Region

INTEGRATED APPROACH TO STUDYING NATURAL SCIENCE IN PRIMARY SCHOOL: DOMESTIC HISTORICAL AND PEDAGOGICAL EXPERIENCE

The article is devoted to the problem of using an integrated approach in primary school. An integrated approach concerning the education of students is one of the key aspects of the New Ukrainian School. It promotes the implementation of a competency-based approach that consists in teaching almost all academic disciplines, developing the students' cognitive abilities, logic, thinking, communication skills, etc. The conceptual and terminological apparatus of the scientific problem has been clarified. It is concluded that the need for integration in primary science education is dictated by the requirements of modern Ukrainian education: the goals and objectives of primary science education, its practically oriented nature, bringing the content of education closer to practical life are outlined. In this context, the experience of Ukrainian teachers of the past, who in the first third of the 20th century, in particular in the schools of Galicia in the 30s of the 20th century, actively implemented the integration of education in primary and secondary schools, is productive. The implementation of the integrated approach was traced after the educational reform of 1932 in Poland, when serious innovative processes were initiated that also affected integration in school science education. The theoretical works of creative teachers (I. Yushchyn, I. Petriv, D. Petriv, O. Lytvyn, Ya. Bykovskiy, D. Malynivskiy), Ya. Matsyuk, M. Kryviy, M. Makukh, V. Yarmiv, Ya. Martyniuk, I. Karay, etc.) are singled out, whose methodical recommendations regarding an integrated approach to the study of subjects of the natural science cycle are still relevant. The emphasis was placed on the creation of original educational programs that provided primary science education in Ukrainian private institutions, were based on the principles of scientificity, transparency, independence, the relationship between theory and practice, seasonality, regionalism (local studies principle), and had a Ukrainian studies orientation. The role of excursions in implementing integration into education is emphasized. Curricula and other educational documents, which regulated the implementation of integration in primary and secondary schools of the studied period, were analyzed.

Keywords: integration; integrated approach; natural science; elementary science education; excursion; Galicia; NUSC; pupils; curriculum.

Постановка проблеми. Інтегрований підхід – один із ключових у діяльності НУШ. Він сприяє здійсненню компетентнісного підходу під час викладання практично всіх навчальних предметів, розвиває в учнів логіку, мислення, комунікативні здібності тощо. Українські науковці слушно підкреслюють: “Орієнтуючись на європейський досвід освітніх реформ, українська освіта сьогодні повинна мати не академічний, а прикладний характер: усі знання, отримані в школі, дитина має використовувати в повсякденному жи-

тті” [7, 4]. Розв’язанню цього завдання у НУШ сприяє інтегроване навчання, адже відповідно до нового Державного стандарту початкової освіти інтеграція є провідною формою організації навчання здобувачів початкової освіти. Актуальність цього підходу до навчання молодших школярів “зумовлена необхідністю переформатування традиційних підходів до навчання та формування в учнів цілісної картини світу, створення умов для формування дитини – здобувача освіти як цілісної всебічно розвиненої особистості” [7, 4]. Отже, сьогодні інтегрований

підхід – це один із основних підходів не тільки в проведенні уроків у початковій школі, а й у вітчизняній педагогіці та освіті загалом. Необхідність інтеграції диктується вимогами сучасної української освіти, зокрема природничої: окреслено цілі та завдання, які стоять перед НУШ, відбуваються процеси, пов'язані зі зміною освітньої парадигми, а саме: відмови від зусиль, спрямованих на засвоєння знань, та концентрування уваги, що передбачає формування компетентностей, наближення навчання до проблем життя, тобто практико-орієнтований характер освіти. Отже, початкова освіта реально стає особистісно орієнтованою.

Аналіз наукових досліджень. Увага науковців України, з-поміж яких О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Ващуленко, Т. Гавриленко, Т. Донченко, Т. Засекіна, С. Ілляш, Н. Ларіонова, Н. Стрельцова, В. Паламарчук, О. Савченко та ін., сфокусована на вивченні різних аспектів проблеми інтеграції в навчанні учнів. Не менш важливе значення мають праці дослідників різних періодів, присвячені ретроспективі проблеми інтегрованого підходу в початковій школі, зокрема й щодо вивчення природознавства (Г. Білавич, Л. Височан, Т. Завгородня, Т. Засекіна, Н. Ларіонова, Н. Стрельцова, Д. Петрів, С. Русова, Б. Ступарик, С. Сірополко, Т. Смолянчук, Г. Черненко, І. Юцишин та ін.).

Мета статті: проаналізувати методичний збуток українських педагогів першої третини ХХ ст. у Галичині щодо використання інтегрованого підходу до навчання природознавства молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Укладачі Велико-го тлумачного словника сучасної української мови інтеграцію трактують як “доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи” [4, 401]. За системного підходу науковці інтеграцію визначають як процес взаємодії двох чи більше систем задля створення нової, яка набуває нових властивостей завдяки зміні властивостей і зв'язків її елементів [5; 6; 7 та ін.].

В українській науці послуговуються термінами “інтеграційний”, “інтегративний”, “інтеграційний”. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови, “Інтегративний – 1. стосується до інтеграції (об'єднанню частин у ціле), об'єднувальний; те саме, що інтеграційний” (інтегративні тенденції). “2. Суцільний, цілісний” (інтегративна інформація”).

“Інтегрований – оснований на об'єднанні, інтеграції; комплексний”, (“інтегрована система управління, інтегрований метод, інтегроване навчання”) [4, 401]. Отже, терміни “інтегрований”, “інтегративний”, “інтеграційний” мають спільну сему (інтеграція), тому у відповідних контекстах і услід за вченими трактуємо ці слова як науково споріднені / синонімічні.

Міжпредметна інтеграція – це процес зближення, взаємозв'язку, взаємодоповнення різних навчальних предметів задля створення у здобувачів освіти єдиної картини аналізованого явища [6]. Як основний аргумент на користь інтегрованого підходу висувається те, що вивчення основ наук за допомогою інтегрованих форм навчання відповідає так званому синкретизму мислення молодших школярів, який полягає у тому, що дитина сприймає реальність насправді цілісно, не диференціюючи деталей, у всій сукупності форм, кольорів, звучання, запахів тощо [5; 6; 7]. У початковій школі реалізації цього завдання сприяє той факт, що вчитель викладає в класі практично всі предмети. Переваги інтегрованого уроку перед традиційним монопредметним очевидні: є можливість для створення більш сприятливих умов для розвитку різних інтелектуальних умінь здобувачів початкової освіти, через нього можна вийти на формування ширшого мислення, навчити застосування теоретичних знань у практичному житті, у конкретних життєвих, професійних і наукових ситуаціях; інтегровані уроки наближають процес навчання до життя, наповнюють його духом часу, практичним змістом.

Продуктивний досвід інтегрованого навчання у початковій і середній ланках освіти склався в Галичині, особливо це простежуємо в 30-х рр. ХХ ст., коли освітня реформа 1932 р. у Польщі започаткувала серйозні інноваційні процеси, які торкнулися й інтеграції в шкільній природничій освіті [10]. Проілюструємо це окремими прикладами.

За досліджуваного періоду науковці (теоретики й практики) шкільні екскурсії розглядали як форму та засіб навчання всіх предметів початкової школи [1; 2; 3; 9; 11; 12; 13; 14], до викладання яких застосували інтегрований підхід (зокрема, І. Юцишин, І. Петрів, Д. Петрів, Л. Биковський (L. Wykowski), а також Д. Малинівський (географія), Я. Мацюк (географія), М. Кривий (природознавство), М. Макух (природознавство), В. Ярмів (історія), Я. Мартинюк (історія), І. Карай (історія) та ін.). Досліджуючи поняття “екскурсія”, автори численних праць трактували зміст по-своєму: одні відносили екскурсії до методу навчання, інші – до форм організації навчального процесу, деякі вважали, що екскурсія – це організований вихід учнів за межі школи з навчально-виховною метою.

За міжвоєнної доби ХХ ст. освітні програми для народних шкіл не тільки розробляло профільне міністерство, а й українські автори активно продукували проєкти навчальних програм – для шкіл Українського педагогічного товариства “Рідна школа”, “Взаємної помочі українського вчителства”, “Учительської громади” тощо, польські науковці – для закладів із польською мовою викладання, усі проєкти розглядали Міністерство освіти та Львівська шкіль-

на кураторія [8]. У контексті досліджуваної нами проблеми на увагу заслуговують “Наукові програми в народних школах третього степеня для дітей української національності” (1934) [8]. Цей проєкт мав розроблені наукові програми для українських народних і середніх шкіл із використанням інтегративного підходу щодо навчання української мови, історії, географії та предметів мистецького й фізичного спрямування в народних школах (рисунок, спів, практичні заняття й руханка). В основі цього освітнього документа лежали принципи науковості, наочності, самостійності, взаємозв’язку теорії з практикою, сезонності, регіоналізму (краєзнавчий), “основною віссю” програми були предмети українознавства “про українську людину й громадянство” [8].

Міністерськими програмами були передбачені екскурсії з різних предметів, програмою та відповідними методичними рекомендаціями передбачалася класифікація предметів щодо використання екскурсій в освітньому процесі народних та середніх шкіл. Екскурсії належало використовувати під час вивчення таких предметів, як природа (науки про природу), географія, історія, польська мова (рідна мова), практичні заняття, руханка (руханкові вправи), рисунки; були також навчальні предмети, що не передбачалися програмами, але рекомендувалися до застосування так званої концентрації (інтеграції): арифметика та геометрія, спів, релігія. Науковці (учителі-практики, які досліджували проблеми навчання і виховання, були авторами науково-методичних праць, авторами / розробниками навчальних планів та програм) наголошували на важливості інтеграції в процесі організації навчального процесу. Так, І. Петрів у праці “Прогульки в народній школі” підкреслювала ефективність застосування екскурсій (прогульок): “На кожній прогульці можна отримати навчання географії, природи, мови, рахунків, геометрії, історії так, що розклад занять призначений на даний день, може бути вповні захований” [9, 47].

У програмі профільного міністерства основний акцент зроблено на важливість кореляції (інтеграції) історії, географії, рідної мови, рисунків і співу. Галицькі педагоги і вчителі-практики наголошували на необхідності проведення уроків природознавства (“Природа”, “Наука про природу”) та географії серед природи, просто неба, де діти мали змогу спостерігати за сезонними явищами природи, отримувати нові знання про довкілля та про взаємозв’язок живої та неживої природи, працю людей, оволодівати практичними вміннями і навичками з охорони природи [12].

Географія і природа (“Науки про природу”) не вивчалися у 1932–1939 рр. як окремі навчальні предмети, а розглядалися концентраційно (інтегровано) і кореляційно з рідною мовою. Географію україн-

ських земель у народних школах Галичини вивчали з географією Польщі, тобто вона не розглядалася окремим навчальним предметом [8, 27–28]. У навчальних програмах ішлося про застосування шкільних екскурсій, уперше в методичних рекомендаціях зазначались уроки-екскурсії як форма організації навчально-виховного процесу, у коментарях до програми з географії, зокрема, наголошувалося, що “...екскурсії є основним джерелом для пізнання та спостережень дітей” [8, 28]. Програмами I і II відділів навчання народних шкіл зміст матеріалу був побудований за принципом сезонності. Сезонні зміни в природі, природні явища, пов’язані зі змінами пір року, органічно впліталися у більшість тем з рідної мови (читання). “Географія” і “Природа” не вивчалися у I і II класах народних шкіл як окремі навчальні предмети. Методичними рекомендаціями наголошувалося на доцільності кореляції (інтеграції) географії, рідної мови, природи [8]. У I та II класах географічна інформація входила до таких тем: 1) мій шлях від дому до школи, господарська діяльність у полі, саду, на городі тощо; 2) спостереження за погодою; 3) спостереження життя села (міста) зі змінами пір року, дня і ночі, зміни погоди; ці спостереження відбувалися під час екскурсій, організованих учителем. Наголошувалося, що сприйняття явищ і випрацювання висновків під час екскурсії має бути самостійною роботою учня, але керувати цією роботою повинен учитель: мотивувати, зосереджувати увагу учнів, вказувати на важливе, виправляти помилки в сприйнятті та мисленні школярів. Особливості інтеграційного підходу до змісту географічних та природничих знань учнів у I та II класах описував І. Юцишин: “Вплітають їх як джерельний матеріал для концентричного предмету народної школи – рідної мови. До обсервації з’явищ, до збагачування уявлень та помножування мовного словника заправляємо дітей I-ої й II-ої клас саме на матеріялі природи й географії” [11, 14].

У III і IV відділі народних шкіл географічні уявлення та поняття формувалися у курсі “Географія” на “корелятивній основі”. Географія рідного краю, своєї місцевості вивчалася на основі екскурсій, під час яких учні ознайомилися з елементарними географічними поняттями та термінами. Відбувалося первинне ознайомлення дітей із природними явищами рідної землі, в їхньому взаємозв’язку, особливості адаптації людини до кліматичних умов і біогеографічних поверхонь землі, вплив трудової діяльності людини на природу [12]. Д. Петрів у праці “Методика географії” звертав увагу на важливість екскурсій (прогульок) у III і IV відділі народних шкіл як форми організації освітнього процесу: “Лекції – у шкільнім розумінні тут нема; хіба зимові розмови про місцеві інституції; решта навчання – це оглядання географічних з’явищ на прогульці, серед природи й рисування орієнтаційних нарисів” [14].

Невід’ємним складником вивчення “Науки про природу” були екскурсії, під час яких учитель повинен був у школярів: 1) формувати вміння спостерігати за природними явищами та розуміти взаємозв’язки між ними; 2) виховувати повагу до життя в усіх її проявах; 3) виховувати почуття любові до природи рідного краю; 4) забезпечувати тісний взаємозв’язок із довкіллям (живою природою); 5) розвивати винахідливість у різних обставинах повсякденного життя [13]. У тематичній праці О. Литвин, зазначаючи, наприклад, про інтеграцію арифметики та геометрії, підкреслював: “При доборі матеріалу для завдань варто брати теми з різних галузей шкільної науки, особливо з географії, природознавства та практичних занять, щоб досягти інтеграції математики з іншими предметами та привчати учня до використання обчислень і геометричного креслення в кожній життєвій нагоді” [13, 7]. Повсякденне і практичне значення математики підкреслювалося однією з цілей навчання: здатність застосовувати арифметичні дії та геометричні обчислення до питань повсякденного життя, з особливим наголосом на потребах економічного життя [13].

Арифметика і геометрія мали свої особливі практичні завдання, розробка яких мала спиратися на матеріал спостережень, здобутий безпосередньо з навколишнього світу дитини: а) виконання певних вправ, наприклад, вправи на орієнтування в просторі, спроби оцінити відстані на око, побудова плану господарського двору, заміри та орієнтовні розрахунки, розрахунок площі ділянки тощо; б) засвоєння дітьми певних понять, таких як: одиниці вимірювання (кілометри, наземні міри), поняття прямої лінії (нескінченність, паралельність прямих тощо); в) надання практичної інформації, як-от: купівля-продаж, знижка, рахунки, розрахунки, касовий апарат, інформація про гроші, діяльність українських організацій “Сільський господар”, “Народня торговля”, “Маслосоюз”, а також споживчі й виробничі кооперативи місцеві, районні та крайові [2; 8, 28–29].

Основним завданням усіх шкільних екскурсій було пізнання рідного краю, своєї Батьківщини, краси її природи та умов життя громадян. Екскурсії з фізичного виховання мали найперше гігієнічне значення, особливо у великих містах, де вивести дітей із приміщень і вулиць, хоч на кілька годин, на повітря і сонце, до лісу і поля було вкрай важливо. Методикою навчання та проведення руханок розглядалося два типи екскурсій: 1) непрямі – це інтегровані мандрівки, передбачені здебільшого для молодших школярів (I–IV); 2) прямі, організовані під час уроків руханки (“Тілесні вправи”), пропонувалися до застосування в старших класах (V–VII). Програма рекомендувала дбайливо ставитися до природи, підтримувати та використовувати скаутські поїздки та табори школярів, організовані школою або соціальними установами. Програмою руханкових вправ

української народної школи рекомендувалося, по змозі, використовувати за будь-якої нагоди українські елементи, національні мотиви, інтегрувати з українською мовою, історією, природою у формі інсценізацій, імпровізацій, разом із наукою співу у маршах, іграх таких, як “гагілки”, “дожинкові” пісні тощо. Рекомендовано було до застосування народні забави для школи в опрацюванні П. Франка, І. Ющипшина, О. Суховерської та ін. [2].

Шкільні екскурсії, що організовувалися в години практичних занять, були тісно пов’язані з діяльністю у сфері культури побуту, ремесел, садівництва, хліборобства, сільськогосподарськими роботами. Дібрані для огляду об’єкти і явища життя, пов’язані з ними, були адаптовані до інтересів дитини та її вікових особливостей [1]. Методикою організації та проведення шкільних екскурсій, що організовувалися в години практичних занять, основними цілями вважалося: а) навчити дитину уникати небезпек і використовувати засоби, які слугують збереженню здоров’я, безпеці та полегшують життя; б) усвідомлювати важливість практичного навчання і вчити поважати працю людей, які пильнують порядок, життя і здоров’я; в) розвивати в дітей та юнацтва почуття відповідальності за цілісність і збереження суспільної власності; привчати дітей до постійного дотримання у відвідуваних місцях форм культурної поведінки тощо [2]. Програмою практичних занять передбачалися: а) екскурсії для усіх класів, але до 3 класу включно переважали в галузі культури побуту, тоді як, починаючи з 4 класу – переважало рукоділля; б) екскурсії, що інтегрували практичні заняття з багатьма іншими предметами, зокрема з польською (рідною) мовою, історією, географією, природознавством та арифметикою. Наголошувалося на важливості залучення дівчат до практичних занять із домашнього господарства шляхом екскурсій, указувалося на велике значення підготовки юнацтва до майбутнього практичного й сімейного життя, раціонального ведення сім’ї, для життя всього суспільства, у школярів виховували повагу до домашньої праці та розуміння її вартості [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, інтегрований підхід у навчанні здобувачів освіти – один із ключових у діяльності Нової української школи. Він сприяє реалізації компетентнісного підходу під час викладання практично всіх навчальних дисциплін, розвиває в школярів пізнавальні здібності, логіку, мислення, комунікативні якості тощо. Необхідність інтеграції у початковій природничій освіті диктується вимогами сучасної української освіти: окреслено цілі та завдання початкової природничої освіти, її практико-орієнтований характер, наближення змісту освіти до реалій життя. У цьому контексті продуктивним є досвід українських педагогів минувшини, які ще в першій третині ХХ ст., зокрема в школах Галичини у 30-х рр.

XX ст., активно впроваджували інтеграцію освіти в початкових та середніх школах. Подальшого вивчення потребує ретроспективний аналіз застосування інтегрованого підходу до викладання дисциплін природничого циклу в гімназіях та ліцеях України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борис У., Білавич Г. Навчально-методичний супровід виховання господарської культури особистості в Галичині на початку XX ст. *Молодь і ринок*. 2015. № 4 (123). С. 85–89.

2. Білавич Г. Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – початок 40-х рр. XX ст.): монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 740 с.

3. Борис У. Навчальні екскурсії з природознавства в початковій школі України крізь призму історико-педагогічного дискурсу. *Молодь і ринок*. 2022. № 9 (207). С. 90–95.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 / уклад., гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2003. 1427 с.

5. Засєкіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2020. 400 с.

6. Ілляш С. Інтегрований підхід до навчання у початковій школі, його педагогічна цінність. URL: https://dspu.edu.ua/youngsc/AQGS/2013_6-2/pedagogy/57-65.pdf

7. Інтегративний підхід: актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи : навчально-методичний посібник / уклад.: Н.Б. Ларіонова, Н.М. Стрельцова. Харків : “Друкарня Мадрид”, 2018. 76 с.

8. Наукові програми в народних школах третього ступеня для дітей української національності. *Шлях виховання й навчання*. 1934. VIII-ий річник. I книжка. С. 16–31.

9. Петрів І. Прогульки в народній школі. *Шлях виховання й навчання*. 1933. I книжка. С. 46–51.

10. Реформа шкільництва в Польщі. *Шлях виховання й навчання*. 1932. VI книжка. С. 31–42.

11. Ющишин І. Географія, як предмет навчання й виховання в народних школах. *Шлях виховання й навчання*. 1933. I книжка. С. 13–25.

12. Ярکا А. Зі сучасних напрямків початкового навчання історії. *Шлях виховання й навчання*. 1933. II–III книжка. С. 81–92.

13. Litwin A. Organizacja wycieczek na podstawie nowych programów. Warszawa, 1934. 84 s.

14. Petrow D. Metodyka geografji i wzory lekcuj. Podrecznik dla nauczyciela. Lwow, 1931. 75 s.

REFERENCES

1. Borys, U. & Bilavych, H. (2015). Navchalno-metodychni suprovod vykhovannia hospodarskoi kultury osobystosti v Halychyni na pochatku XX st. [Educational and methodological support for raising the economic culture of the individual in Galicia at the beginning of the 20th century]. *Youth & market*. Vol. 4 (123). pp. 85–89. [in Ukrainian].

2. Bilavych, H. (2015). Teoriia i praktyka vykhovannia hospodarskoi kultury uchniv ta doroslykh u Zakhidnii Ukraini

(druha polovyna XIX – pochatok 40-kh rr. XX st.) [Theory and practice of economic education of students and adults in Western Ukraine (second half of the 19th century – beginning of the 40s of the 20th century)]. Ivano-Frankivsk, 740 p. [in Ukrainian].

3. Borys, U. (2022). Navchalni ekskursii z pryrodoznavstvav pochatkovii shkoli Ukrainy kriz pryzmu istoryko-pedahohichnoho dyskursu [Educational excursions in natural science in the primary school of Ukraine through the prism of historical-pedagogical discourse]. *Youth & market*. Vol. 9 (207). pp. 90–95. [in Ukrainian].

4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2003). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (Ed.). V.T. Busel. Kyiv, 1427 p. [in Ukrainian].

5. Zasiakina, T.M. (2020). Intehratsiia v shkilmii pryrodnychii osviti: teoriia i praktyka: monohrafiia [Integration in school science education: theory and practice: monograph]. Kyiv, 400 p. [in Ukrainian].

6. Illiash, S. Intehrovanyi pidkhd do navchannia u pochatkovii shkoli, yoho pedahohichna tsinnist [Integrated approach to learning in primary school, its pedagogical value]. Available at: https://dspu.edu.ua/youngsc/AQGS/2013_6-2/pedagogy/57-65.pdf [in Ukrainian].

7. Intehrativnyi pidkhd: aktualnist, sutnist, osoblyvosti vprovadzhenia v umovakh pochatkovoi shkoly: navchalno-metodychni posibnyk (2018). [Integrative approach: relevance, essence, features of implementation in primary school conditions: educational and methodological manual]. (Ed.). N.B. Larioнова, N.M. Streltsova. Kharkiv, 76 p. [in Ukrainian].

8. Naukovi prohramy v narodnikh shkolakh tretoho stepenia dla ditei ukrainskoi natsionalnosti (1934). [Scientific programs in public schools of the third degree for children of Ukrainian nationality]. *Path of education and training*. Vol. 8 (1). pp. 1–31. [in Ukrainian].

9. Petriv, I. (1933). Prohulky v narodnii shkoli [Walks in the folk school]. *Path of education and training*. Vol. 1. pp. 46–51. [in Ukrainian].

10. Reforma shkilnytstva v Polshchi (1932). [Reform of schooling in Poland]. *Path of education and training*. Vol. 6. pp. 31–42. [in Ukrainian].

11. Yushchyshyn, I. (1933). Heohrafiia, yak predmet navchannia u vykhovannia v narodnikh shkolakh [Geography as a subject of education and upbringing in public schools]. *Path of education and training*. Vol. 1. pp. 13–25. [in Ukrainian].

12. Yarka, A. (1933). Zi suchasnykh napriamkiv pochatkovoho navchannia istorii [From modern directions of primary history education]. *Path of education and training*. Vol. 2–3. pp. 81–92. [in Ukrainian].

13. Litwin, A. (1934). Organizacja wycieczek na podstawie nowych programów [Organization of trips based on new programs]. Warszawa, 84 p. [in Polish].

14. Petrow, D. (1931). Metodyka geografji i wzory lekcuj [Geography methodology and lesson patterns]. Podrecznik dla nauczyciela. Lwow, 75 p. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 03.10.2023

